

УДК 130.2

Паращич В. Я.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА КРИТИКА В УКРАЇНІ ЯК ПОШУК КРИТИЧНОЇ УТОПІЇ

У статті аналізується зміст і значення привнесення до українознавчих студій такої окремо взятої критичної парадигми, як постколоніальна теорія. У ході аналізу позицій, що займає суб'єкт подібної теоретичної діяльності у різних його модусах, запропоновано висновок про участь постколоніальної парадигми у формуванні критичної утопії – способу і простору творення легітимностей актуальних теоретичних настанов.

Ключові слова: постколоніальна теорія; Автор; стиснення часу; критична утопія.

Статья анализирует содержание и значение привнесения в украинистику такой отдельно взятой критической парадигмы как постколониальная теория. В ходе анализа позиций, которые занимает субъект подобной теоретической деятельности, в разных его модусах, предложен вывод, об участии постколониальной парадигмы в формировании критической утопии – способа и пространства создания легитимности для актуальных теоретических позиций.

Ключевые слова: постколониальная теория; Автор; сжатие времени; критическая утопия.

The article presents a detailed analysis of the content and significance of introducing such a special critical paradigm as a postcolonial theory to Ukrainian studios. In the course of analysing positions taken by the subject of such theoretical activity in its variety of modi one can draw a conclusion concerning the postcolonial paradigm participating in the formation of critical utopia as a way and space of creating urgent theoretical directives legitimacy.

Key words: postcolonial theory; reduction of time; author; critical utopia.

Серед усіх можливих критичних парадигм наразі особливою видається саме так звана постколоніальна теорія, що вона широко представлена в актуальному інтелектуальному полі України. Зацікавлення цим концептом помітно неозброєним оком, і хоча ми воліли б говорити про неї як про чисту можливість, присутність її *тут-і-тепер* надає нашій чистій можливості усю *актуальність*, що притаманна феномену.

Ступінь дослідження: Зараз дуже багато говорять про критичний брак перекладів підставових текстів, що концептуалізують ту чи іншу тезу, яку наразі намагаються (за думкою А. Портнова), «інтерналізувати» [5, с. 127] в українському інтелектуальному просторі. Саме через це ситуація із перекладами книг яскраво позначених постколоніальним підходом є тим більш красномовна. Не претендуючи на вичерпність, назвемо тут лишень декілька позицій: Е. Саїд, Е. Томпсон, М. Шкандрій [Див.: 7; 8; 9; 11]; ці книги – виразний приклад для багатьох аспектів проблеми.

Зокрема, видання в Україні центральних для цього напрямку текстів Едварда Саїда. «Орієнталізм», книга 1978 року, що її за правом називають вже класичною працею, була перекладена 2001р., а 2007 р. вийшла друком «Культура й імперіалізм», робота, що значною мірою стала підсумковою для інтелектуального доробку всього його життя. Маємо тут один із небагатьох випадків, коли український переклад визначного автора з'явився раніше за російський. Не дивлячись на свою безперечну вагу, ці тексти були цілковито проігноровані потужною хвилею перекладів, що прокотилося там у 90-х р. минулого ст. Тільки 2008 р. з'явилася російськомовна версія «Орієнталізму», до того ж, у такій якості, яка викликала нарікання, і то саме з позицій постколоніальної критики [Див.: 2].

Таким чином, *метою* цієї розвідки є визначення особливостей і можливостей впровадження постколоніальної парадигми у дослідницький простір українознавчих студій.

У цьому плані не такий очевидний, однак, для нас більш яскравий приклад (за умови уважного до нього ставлення) – ситуація з перекладами робіт канадського славіста Мирослава Шкандрія. Маємо тут кілька знакових позицій. Найперше фігура Автора; він є не тільки славістом, науковцем, але, так само й, закордонним українцем. По-друге, фігура перекладача, що лишень через власний складний вибір тексту для своєї роботи має можливість у важливий

спосіб долучитися до автора; стати спів-автором, а точніше тут-Автором. Амбіція не менша, а подекуди, більш грандіозна, ніж прагнути авторства як такого.

І справді, всі ці дистанції не відчувалися б так гостро, якби вони не були б позначені категорією часу, що стискається. Здоровий глузд підказує нам, що оскільки у цій системі перекладач хронологічно завжди виступає другим елементом, він мав би мати ширшу перспективу для свого вибору, однак бачимо, що виходить саме навпаки. У нашому прикладі М. Шкандрій займає свою позицію як автор через розробку власне українського зрізу тематики постколоніального підходу «спираючись на теоретиків постколоніалізму, зокрема на праці Едварда Саїда, дослідник підставово порівнює моделі російського культурного експансіонізму та західні колонізаційні проекти» [1, с.9].

Така позиція можлива, оскільки цей сюжет залишає незадіяним. Скажімо, той таки Саїд сам не застосовував свої тези до Російської імперії, воліючи працювати з більш знайомим йому матеріалом британського та французького колоніалізму. Точніше, така позиція *можлива* – у значенні досконала – тому, що всі перераховані дистанції збігаються у фігурі Автора як система рівновіддалених відношень; і один від одного, і від нього узятим у його самоті. Науковець, славіст, українець, навіть українець із діаспори – в якій би не бралася конфігурації чи послідовності ці відношення завжди –гармонійно обгрунтовує його авторський вибір стосовно постколоніальної теорії. Навіть більше того, розширюючи цей логічний ряд, ми, природно збільшуємо точність мови опису; до прикладу, поставити між науковцем та славістом, термін літературознавець означає надати такому вибору мало не телеологічного звучання.

Нас же у всьому цьому цікавить тільки те, що геометрична простота такої фігури забезпечує безперечну легітимність позиції Автора за будь-якої критичної ситуації; в обох значеннях цього слова, як за упередженої перевірки, так і за критичного зламу, а надто у *стані катастрофи*. Можливість легко вибудувати дистанцію убезпечує Автора від руйнування, адже у їх системі зникає різниця поміж вибором як актом чистої волі та вибором як усвідомленням. Відтак, питання про його *чесність* – той спосіб за допомогою якого він *причетний* до досконалості – принципово не може бути поставлено. Як із зовні, так – і це найважливіше – у якості саморефлексії.

Інакше із перекладачем. Від того, наскільки чистим за кожної можливої перевірки буде визнаватися його вибір, залежить те значення, яке отримає його зусилля у *цілому*. Хоча така робота теж може бути забезпечена системою дистанцій, однак, сам вибір тексту виявляється складною дією, що принципово руйнує геометричну усталеність цих відношень. Широка перспектива вибору набута у хронологічній дистанції перекладача виявляється стиснутою присутністю її в часі *тут-і-тепер*. Як тільки вибір зроблено, все його значення можливе лишень в цій точці часу. Жодної змоги захистити цей вибір тут не існує. По закінченню моменту безслідно зникає і фігура тут-Автора, чие значення прямо впливає з його тривалості; а прагнення, відповідно, зводиться до її забезпечення.

Повертаючись до нашого конкретного прикладу, у випадку М. Шкандрія, ми знаходимо переклад книги «Модерністи, марксистки і нація» дослідження, що значною мірою дублює видане вже до того українською – більш пізніє – «В обіймах імперії». Назагал у такого оберненого за принципом дзеркала хронологічному порядку зацікавлення текстами того чи іншого автора – з боку перекладачів – немає нічого дивного. Природно, що пріоритет віддається більш пізнім роботам, відтак, сприйнятими як більш фундаментальні. Принаймні, у цьому випадку. Оскільки дослідження зв'язані генеалогією, що легко фіксується, явно розгортаючись від меншого до більшого сюжету. Однак, особливо прикметним цей випадок робить якраз те, що усталення такої гаданої нормальності супроводжувала колізія, а ледь помітна складка, утворена нею – в цій загалом лінійній структурі – може бути названа нами прямо і безпосередньо пов'язаною із *часом-що-стискається*.

Точніше, цей зв'язок може бути виведений прямою фіксацією сукупності посилань на ту чи іншу категорію. Як, наприклад, у пасажі, що належить перекладачеві «Модерністів...» М. Климчуку: «Заки визрів цей проект, колеги-видавці запропонували вітчизняному читачеві іншу пізнішу роботу професора Шкандрія <...>» [11, с. 13], ми бачимо настійне звернення до категорії часу, і то саме *часу-якого-бракує*. Більше того, осібно згадавши історію роботи над цим текстом у своєму вступі, він, неначе мимоволі підкреслює цю обставину. Однак, таки *не* мимоволі, адже всяке звернення до Історії є безпосереднім зверненням до категорії часу, а що написання її (тут важливим є майбутній час) зумовлено певним «горизонтом очікування», то

безперечно, власним вибором автора є те, наскільки розширеним буде його обшир. Тож, коли він розпочинає свої зауваження «від перекладача», оповідаючи історію із власного досвіду – *обравши* при цьому таку форму його опису, що дуже відчутно позначена локальним переживанням – простір досвіду (ця історія) виявляється відчутно стиснутою локальним же горизонтом очікування. Отже, коли ми читаємо: «Ідея перекласти книжку Мирослава Шкандрія «Модерністи, марксистки і нація <...>» виникла спонтанно під час кандидатського іспиту з англійської мови, на якому, не знати за якою давньою традицією, треба за півгодини письмово перекласти уривок з неперекладеної книжки зі спеціальності» [11, с.13], ми – у цьому свідомо/несвідомому стисненні часу автором – почуваємо себе в праві побачити вказівку на ту саму складку, що утворена ситуацією тут-Автора. Зрештою, така форма звернення перекладача до читачів – фактично на місці передмови – зовсім не є самоочевидною для видавничої традиції, на відміну від, скажімо, післямови, та ще й коли йдеться про авторизований переклад.

Таке окреме зусилля прагне наголосити на значущості подальших старань, докладених задля завершення цієї роботи. Оскільки для цієї перекладацької праці можливість набути ваги через привілей права першості за народженням раптово було втрачено – «<...>тож це вже друга українська книжка канадського слависта» [11, с.13] – через наявність описаної вище колізії, лишається винести на початок безпосередньо апелювати до Історії. Єдиного простору, де генеалогія має невід'ємне значення, а першість не може бути скасована без залишку. Однак, оцей єдиний шлях, що зостається перекладачеві аби підтримати тривалість свого існування як тут-Автора, так само говорить нам про присутню вже тут певну інструментальну ієрархію. Він змушений оприявнити себе не в термінах події, а у термінах розширення зусиль, із засвоєння генеалогії думки. Вказавши на існування вагомих аспірацій в цьому теоретичному напрямку, він опиняється перед настійним запитанням про природу свого інтересу до обраного тексту. Варто докладніше зупинитися на природі такого запитання.

Складка часу, описана нами як ситуація тут-Автора, знаходить власне місце у травматичному досвіді парадоксального свідомо/несвідомого вибору. Відтак, його фігура існує як стан надломленості, що є платою за *часову тривалість у місці тут-і-тепер*; не випадково цей аналіз відштовхується від потреби засвідчити актуальність даної теми. Власне, стиснутий таким чином час набуває правдиво мистецької величі через усю притаманну йому напругу – трагічність класичного зразка. Так, як про це говорить Ж. Рансьєр, аналізуючи фігуру Едіпа – уособлення трагічної тотожності знання та незнання, навмисної дії та пафосу (пристрасті), що її він зазнає [6, с. 23].

Очевидно, що це є емблема, продукт певної естетичної революції, яка передбачає «режим мистецької думки, де мистецтву властиво бути тотожністю свідомого починання та несвідомого відтворення, волімого діяння та мимовільного процесу» [6, с. 30]. Отже те, про що Автор веде мову – його сказати б, *про-мова* (цілісність його фігури, його текст) – у кінцевому підсумку є не що інше, як «запис власне того процесу, засобом якого сама ця мова і була вироблена» [6, с. 30]. Відтак, важливими виявляються два засновки, і найперше слід відзначити: «В загальних рисах таку дуальність представляє *кантівський геній*. Він є активна сила природи, що протиставляє свою власну силу будь-якій моделі, будь-якій нормі або, скоріш за все, що зводить в норму самого себе. Та разом з тим він також і той, хто не знає, що робить, хто не здатен скласти собі у цьому звіті» [6, с. 26].

Тобто, фігура Автора отримує характеристику в протиставленні «<...>нормам образотворчого режиму – додамо ще відтворюючого, міметичного (оскільки у цьому Рансьєровому зауваженні нам важливо наголосити, що від початку йшлося не тільки і не стільки про мистецтво як таке, а власне про засоби *поезису* приступні людині) – абсолютну владу *творення*» [6, с. 26. – *кур. в тексті*]. Тут, до того ж, витвір не потребує ніяких умов, підкорюється власному закону і слугує за основу самому собі, натомість у такій своїй відтворюваності «ототожнюється із абсолютною пасивністю» [6, с. 26]. Це означає потребу особливого статусу для того простору, де така фігура могла б знаходитись. За інших рівних умов цей простір лише мистецький, і обмежений рамками тільки вузького його розуміння як артистичної практики і середовища. Відтак, окремим великим питанням є те, як Автор може розраховувати проявити себе із цього простору, не вдаючись до занадто обтяжливих та до того ж рідко виправданих із точки зору ефективності процедур геніальності. Справді, мова тут може йти не тільки про фігуру, виведену із певного вчення – кантівський геній – як у Ж. Рансьєра, а і про фігуру самого Канта як такого. Головно, в тій мірі, оскільки існують спроби надати або відшукати особливий зміст ексцентричності його манер у реальності чи то пак *цілісності* його

життя; це стає важливим прикладом, який не можна оминати мовчанням. Нам, перш за все, ідеться про відому інтелектуальну містифікацію Ф. Паже «Сексуальне життя Імануїла Канта» [4].

Другий засновок, що впливає із режиму естетичної революції, наразі виявляється більш нагальним, оскільки у відповідності із виведеним у ході нашого розгляду розрізненням надає характеристику фігурі тут-Автора, роз'яснюючи його присутність *тут*. Виявляється, що «<...>тожності того, чого він хоче, і того, чого не хоче, того, що знає, і того, про що не відає, того, що робить, і того, що не робить» [6, с. 29 – 30], належать йому, оскільки є *якостями* його мови; точніше мови, «що належать йому, постільки вони йому не належить, є не інструментом у його розпорядженні, а *свідком первинного стану мови, думки та людства*» [6, с. 29 *курсив наш – В.П.*]. Отже, він виявляється *поетом* (творцем) в силу власної інфантильної позиції і тільки в ній він дістає свою легітимність. Опозиція до аристотелевського образу поета - зображувача «вигадника, складача переказів, персонажів, образів і ритмів» [6, с. 28] набуває свого звучання тільки тоді, коли наш тут-Автор реалізує свою свободу творення герменевтично; точніше, засобами, сказати б, *інфантильної* герменевтики, постійної постановки питання «чому».

Звичайно, що механізмом подібної постійності вірогідніше за все надходить із сфери позасвідомого, простору, де «думка перетворюється на спосіб хвороби, а хвороба – у спосіб думки» [6, с. 26]. Тим-то із більшим правом можемо вказати на розрізнення Автора і його «тут» як відношення батька і дитини, дорослого і дитячого – у психоаналітичному плані; не остерігаючись аж надто, звинувачення у певній вульгаризації. Відтак, у самій природі прив'язаності автора (того, хто працює над оформленням думки) до місця «тут», лежить відчуття себе як чогось «недо-», так само, як і прагнення стати «над».

Було б помилкою, вказавши таким чином на природу співвідношення Авторської позиції та її «тут», бачити в цій психоаналітичній перспективі саму лишень підставу для деконструкції всіх намагань, що, врешті-решт, можуть бути потрактовані як спроба творити, виходячи із контингентного стану речей. Відтак, підданих осуду як хворобливий потяг.

Висновки. Така заява говорила б про неможливість, суперечливість, у кращому випадку, спекулятивність спроб застосувати до *себе самого як до того, хто знаходиться у певному місці* будь-якої аналітичної категорії – у нашому конкретному випадку постколоніальної тези. Це було б зайвим не в останню чергу тому, що подібна спроба вже мала місце. Історик Степан Величенко акцентував увагу в цілій низці своїх досліджень на запитаннях, що спираються саме на таку логіку. Зокрема, він пише, що до авторів, які користаються з постколоніальної парадигми: «З *погляду української науки* їхня термінологія нова, і, можливо, завдяки їй чужинці, які раніше зневажали б українську тему і скаржилися на неї як на "націоналістичну", тепер її визнають. Але чи відкриває постколоніалізм для історика України щось таке, чого вони в іншому випадку не знали б, і чи взагалі *варто застосовувати цю теорію до України?*» [3, с. 242, *Курсив наш. – В. П.*].

На наш погляд, не менш продуктивно було б маючи на увазі ще й темпоральну перспективу зауважити певний мотив діяльності на випередження; мотив важливості відчуття часу як простору, що стиснено. Продовжуючи метафоричний ряд, можемо сказати, що тут-Автор – це дитина, але дитина, яка точно знає, що незабаром буде дорослою, все знає про свою дорослість. Можливість подолання через можливість навчитися є основним змістом для цього мотиву стиснення часу, а значить, її інструментом є не так засвоєння, як критика. Критикувати не рефлектуючи над своїми власними засновками єдина – хоч і скороминуща – але тим більш яскрава перевага, що є в розпорядженні учня. Його критика утопічна, але ж саме *у-топія* – той простір, де ніяке місце неможливо, а значить, фігура тут-Автора тільки в ній набуває будь-якого свого сенсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Передмова / Віра Агеева // Шкандрій М. В обіймах імперії: російська і українська літератури новітньої доби. – К., 2004. – С.5-9.
2. Бобриков В. Почему мы маргиналы? Заметки на полях русского перевода «Ориентализма» Эдварда Саида / В. Бобриков. // *Ab Imperio*. – 2008. – №2. – С.325-344.
3. Величенко С. Постколоніалізм, Європа та українська історія / Степан Величенко. // *Україна модерна*. – 2005. – чис. 9. – С. 237-248.

4. Жан-Баптист Ботюль (Паже Ф.) Сексуальна жизнь Иммануила Канта [Електронний ресурс] / Жан-Баптист Ботюль (Фредерик Паже). // Логос. – 2002. – № 2. – Режим доступу до журналу: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2002_02/10.htm.
5. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / Андрій Портнов. – К.: НІСД, 2009. – 160 с.
6. Рансьєр Ж. Эстетическое бессознательное / Жак Рансьєр; [Пер. с фра. В. Е. Лапицкого]. – СПб.; Москва: Machina, 2004. – 128 с.
7. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд; [Пер. з англ. Ботанова К., Цимбал Т., Гхазалі Н., Марценюк Т.]. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
8. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд; [Пер. з англ. В. Шовкун]. - К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 511 с.
9. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева Томпсон; [Пер. з англ. М. Корчинської]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 368 с.
10. Шкандрій М. В обіймах імперії: російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій; [Пер. з англ. П. Тарашук]. – К.: Факт, 2004. – 496 с.
11. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / Мирослав Шкандрій; [Пер. з англ. М. Климчук]. – К.: Ніка - Центр, 2006. – 384 с.